

Sissejuhatus Rootsi kirjakultuuri ajalukku Läänemere idakaldal

Raimo Raag. Rootsi kirjakultuur uus-
aegsel Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal. (Eesti
Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi
toimetised 82.) Tallinn: Emakeele Selts,
2023. 173 lk.

Selle raamatu pealkiri toob meelde mõne
aasta eest trükivalgust näinud „Balti kirja-
kultuuri ajaloo”. Autor tunnistabki saate-
sõnas, et tal pole kunagi olnud kavas kir-
jutada raamatut, mille peateema oleks

rootsi keel, aga Kristiina Ross palus seda
teha „Balti kirjakultuuri ajaloo” keeleköite
jaoks.¹ Töö käigus sai kokku materjal, mil-
lest kasvas välja käesolev laiem ülevaade.
See osutus ka Raimo Raagi juubelikingiks
iseendale. Tuleb ühineda autori tänu-
sõnadega Rossile ja samas nõustuda, et
paremat valikut selleks tööks olnuks raske
leida. Uppsala ülikooli soome-ugri keelte
(nüüdseks emeriteerunud) professorina
on Raagi uurijapilk ja õpetamisfookus
olnud suunatud peamiselt eesti keelele,
nii et selle tulemusena ja kokkuvõttena on
jõudnud eesti keeles trükki rohkelt väärt

¹ Balti kirjakultuuri ajalugu, 1. kd. Keskused ja
kandjad. Koost L. Lukas. Tartu: Tartu Ülikooli
Kirjastus, 2021.

lugemist.² Nimetagem siin loengutest välja kasvanud monograafiat „Talurahvakeelest riigikeeleks” (2008) ja ühes Jüri Valgega koostatud „Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest” (2018). Eesti ja rootsi kirjakeele küsimusi XVII sajandil on Raag võrdlevalt käsitlenud juba 1995. aastal.³ Viimasel ajal on ta end ise nimetanud keeleteadlase kõrval kultuuriloolaseks.

Koos Bo Anderssoniga on Raag pannud kokku rootsikeelse konverentsikogumiku, mis kirjeldab keeli ja nende igakülgeid ühiskondlikke aspekte Rootsi riigis XVII sajandil. Kogumiku eesti keele käsitlusest, mille kirjutas Raag, leiab Joshua A. Fishmani parafrasina klassikalise kirjeldava sotsiolingvistika küsimuse: „Who speaks (or writes) Estonian to whom in the seventeenth century and to what end?”⁴ Käesolev monograafia tegeleb paljuski küsimusega, kes rääkis (või kirjutas) rootsi keelt Eestis ja mis otstarbel. Ehk täpsemalt: keskne teema on „rootsi keele kasutamine trükitud ja käsitsi kirjutatud kujul Läänemere idakalda aladel XVI sajandist Teise maailmasõjani” (lk 5). Pilt on siin sootuks erinev Soome lahe põhjakaldast, mis oli juba keskajast peale osa ühisest Rootsi riigist rootsikeelse eliidiga ning ranniku ja saarestiku rootsi lihtrahvaga. Kujundlikult aitab Soome kultuurilist erinevust mõista asjaolu, et Läänemeri on seal Idameri.⁵

² Vt <https://www.uu.se/kontakt-och-organisation/personal?query=XX2773>

³ R. Raag, Keelevaidlused Läänemere ida- ja läänekaldal 17. sajandi lõpus. – Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloo. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1.) Toim J. Peebo. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995, lk 145–163.

⁴ R. Raag, Estniska. – Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det Svenska Riket under 1600-talet. Koost B. Andersson, R. Raag. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2012, lk 234.

⁵ Vt ka Där Östersjön är Västersjön. Festskrift till Virve och Raimo Raag = Seal, kus Läänemeri on Idameri. Pühendusteos Virve ja Raimo Raagile. Koost R. Blokland, R-L. Valijärvi. Uppsala: Uppsala universitet, 2020.

Raamat koosneb „Sissejuhatuses” (uurimislugu, mõisted, keeleolud varauusaegses Rootsis jm) ja üheksast peatükist: „Läänemere provintside trükikojad ja rootsiaegsed trükised”, „Rootsiaegne haldus ja selle keeled”, „Rootsi sõjaväelased”, „Rootsi kirikuelu”, „Rootsikeelne juhuolu”, „Muud Rootsi kirjakultuuri seosed”, „Rootsikeelne trükis Põhjasõja ja Vene ajal”, „Epiloog: Rootsi kirjakultuur Eesti Vabariigis”, „Kokkuvõte”. Raamatu raskuse jääb põhjendatult Rootsi aega, kaheksas ja üheksas peatükk hõlmavad vaid 28 lehekülge. Teades autori varasemaid uurimusi, eriti kultuuriloo vallast (Henricus Stahell, Broocmannid, Urban Hjärne, Karl XII Laiusel jt), oleks võinud kaaluda olla Rootsi aja poole rohkemgi kaldu, enesekordamine olnuks nende kaante vahel vägagi õigustatud.

Raamat on nii sisuliselt kui ka ajaliseltselt haardelt teedrajav, pannes kokku teemad, mida pole varem koos käsitletud, ning lisa-des uusi materjale ja vaatenurki. Lugemine tekitas inspiratsiooni, mis tõi meelde Stig Örjan Ohlssoni tööd Tartus rootsi keele professorina (1994–2005) ja tema korraldatud suurejoonelised interdistsiplinaarsed konverentsid, teemadeks rootsi keele ajalugu Läänemere piirkonnas ning Georg Stiernhielmi ja Urban Hjärne mitmekülgne tegevus, sh keele ja kirjanduse alal.⁶ Raag süvendab ja laiendab paljude varase-

meri on Idameri. Pühendusteos Virve ja Raimo Raagile. Koost R. Blokland, R-L. Valijärvi. Uppsala: Uppsala universitet, 2020.

⁶ Svenska språkets historia i Östersjöområdet. Koost S. Lagman, S. Ö. Ohlsson, V. Voodla. Tartu: [Tartu Ülikool], 2002; Stiernhielm 400 år. Föredrag vid internationellt symposium i Tartu, [5–7 Augusti] 1998. Toim S. Ö. Ohlsson, B. Olsson. Tartu: Tartu universitet, 2000; Den otidsenlige Urban Hiärne. Föredrag från det internationella Hiärne-symposiet i Saadjärve, 31. augusti – 4. september 2005. Toim S. Ö. Ohlsson, S. Tomingas-Joandi. Tartu: Nordistica Tartuensia, 2008.

mate uurijate töid: näiteks Jürgen Beyer on käsitlenud rootsi keele kasutamist XVII–XVIII sajandi Eesti- ja Liivimaal mitmes aspektis, Tiiu Reimo on uurinud Eesti alal ilmunud rootsikeelset trükisõna, Viktor Amani mahukas Eestimaa rootslaste kultuurilugu (1992, e k 2017) pühendab palju tähelepanu haridusele ja kirjavarale.⁷ Rohketest üksikküsimuste uurimustest on Raag suure osa kirjakultuuri seostesse põiminud ja avaldatud tekste mitmel juhul ka keelesituatsioonide analüüsimiseks kasutanud. Raamatu koostamisel on olnud suureks abiks bibliograafiad, aga need ei ole kaugeltki täielikud, sh Isaac Collijni Rootsi bibliograafia XVII sajandit hõlmavad kaks köidet (1942–1949), millest puuduvad juhutrükised ja akadeemilise eluga seonduvad trükised. Andmestik Eesti alal ilmunud vanema rootsikeelse trükitoodangu kohta on olnud kättesaadav retrospektiivse rahvusbibliograafia käsikirjast „Eesti vöörkeelne raamat ja Estonica 1494–1830“, mille trükkimist piki-silmi oodatakse. (Lk 9–13)

Rootsi kirjakultuuri kandnud olulisematest institutsioonidest ja isikutest annab ülevaate pikem peatükk provintside halduskorraldusest ja ametnikest, keelevelikust suhtluses kuningaga (keskvõimuga), sh kolme väiksema linna – Haapsalu, Rakvere, Paide (lk 55–57) – näitel. Lisaks on enam tähelepanu pööratud sõjaväele ning kirikule ja vaimulikele. Fookuse servale jäävad rootsiaegsed koolid ning ülikool Tartus ja Pärnus, viimase mitmekeelsust on uurinud Kaidi Kriisa doktoriväitekirjas.⁸ Isikute elulood tugi-

nevad paljudele teatmeteostele, alates monumentaalsest 34. köiteni jõudnud „Rootsi biograafilisest leksikonist“, mis on kättesaadav ka veebis.⁹ Teaberohke raamat ise väärinuks isikunimedest registrit, lugeja tunneb sellest puudust. Tähele tasub panna hoiatuslipukest, mille Raag on heitsanud Liivi Aarma leksikoni „Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885“ (2007) puhul: selles on „häirivad ebatäpsusi ja need osutavad ühemõtteliselt koostaja puudulikule Rootsi olude tundmisele“. Täpsustusi on näitematerjaliks esitatud kahes pikemas joonealuses märkuses (lk 12 ja 30–31).¹⁰ Lisaks trükitud kirjandusele ja allikatele analüüsib autor mitmel puhul keelevelikult käsikirjalistes dokumentides, jätkates tööd, mida on alustanud Jürgen Beyer jt ning mille võiks edaspidi laiemalt ette võtta. Raamatus kasutatud allikad pärinevad kaheteistkümnest arhiivist, raamatukogust ja muuseumist, suurematest kollektsoonidest on kaasamata Läti Riikliku Ajalooarhiivi fondid, nt Liivimaa ülemkonsistorium. Ajaloolasest lugejale oli harjumatu Rootsi arhiivimaterjali formaalne viitamine, aga ilmselt õigustas seda ES-i toimetiste viitamissüsteem.

⁹ Svenskt biografiskt lexikon. <https://www.riksarkivet.se/sbl>

¹⁰ Olgu see meeldetuletuseks neile heausksetele leksikoni kasutajatele, kes pole pannud tähele Beyeri retsensiooni ja sõnavahetust Aarmaga, vt **J. Beyer**, Liivi Aarma: Põhja-Eesti kirikud, kogudused ja vaimulikud. Matriklid 1525–1885. Liivi Aarma: Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885. Riho Saard: Eesti kirikute esivaimulikkond 1165–2006. – Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 2007, kd 56, nr 4, lk 618–621. <https://doi.org/10.25627/20075648782>; **L. Aarma**, Über das Lexikon der Geistlichen Estlands von Liivi Aarma. Antwort auf die Rezension von Jürgen Beyer in der Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. – Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 2010, kd 59, nr 2, lk 255–258. <https://doi.org/10.25627/20105929042>

⁷ **V. Aman**, Raamat Eestimaa rootslastest. Kultuurilooline ülevaade. Tlk I. Rüütli. [Tallinn:] Argo, 2017.

⁸ **K. Kriisa**, Multilingual practices in the early modern Academia Dorpatensis (1632–1710). (Dissertationes studiorum graecorum et latinorum Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: University of Tartu Press, 2018.

Eesti lugejale, kes teab hästi, et suurem osa Eesti alade valitsemisest, ajalooallikaist ja kirjakultuurist on olnud võõrkeelne, pakub valgustavat võrdlust ülevaade ajaloolistest keeoludest ja mitmekeelsusest Rootsis. Paljudele võib olla üllatav, et veel varauusajalgi valitses rootsi kirja-keeles „variantidest kubisev rikkus”, keeleküsimusi hakati tõsiselt arutama alles alates 1690. aastatest ning enam-vähem ühtne rootsi kirjakeel kujunes välja XVIII sajandi lõpuks (lk 19). Kuigi rootsi keele kasutusvaldkonnad hakkasid reformat-siooni järel laienema, kujunes sajand alates Gustav II Adolphi valitsusajast (1611) kuni Karl XII surmani (1718) Rootsis ladina-keelse kultuuri hiilgeajaks. Saksa akadeemilisest kultuurist tugevasti mõjutatud gümnaasiumide ja ülikooli kaudu toimus samalaadne areng provintssides. Saksa keelel oli varauusajal Rootsis *lingua franca* staatus, seda räägiti õukonnas ja kasutas laialdaselt võimueliit. Kuninganna Kristiina ajal tõusis prantsuse keele prestiiž ja XVIII sajandil võttis selle suhtluskeelena üle Rootsi aadel, lisaks hakkas prantsuse keel domineerima diplomaatias. 1660. aastal asutati Londonis Kuninglik Selts (The Royal Society), mis aitas kaasa inglise keele tõusule teadus- ja suhtluskeelena. Kolmest XVII sajandil selle teadusseltsi liikmeks saanud rootslasest – Johan Leijonberg, Georg Stiernhielm ja Urban Hjärne – olid kaks viimatinimetatut seotud Läänemere provintsidega. Kokkupuuted inglise keelega laienesid seoses šoti palgasõdurite ja ohvitseride värbamisega ning kaupmeestega Göteborgis ja Stockholmis, aga ka Narvas. (Lk 21–26)

Mitmekeelsel Rootsi keskvoimul ei tekkinud tõsisemaid takistusi läbikäimises saksa eliidiga Läänemere provintside haldamisel ei riigivõimu ega kirikuella vallas. Kubermangukantseleid kopeerisid kuningliku kantselei ülesehitust ja suhtlesid nii saksa kui ka rootsi keeles, kahes

keeles toimus töö samuti Rootsi kohtusüsteemi osana asutatud Tartu õuekohtus. Halduses ning suhetes linnade ja rüütelkondadega kasutatud keelesituatsioonide üldpilt on esitatud nappide põhijoontega, välja kujunes üldine (aga siiski sagedaste eranditega) tava, et Stockholmi läkitused olid enamasti rootsi keeles, Läänemere provintside omad saksa keeles (lk 52). 1627. aastal nõudsid Eestimaa rüütelkonna esindajad visitaatorina Tallinna saabunud Västeråsi piiskopilt Johannes Rudbeckiuselt saksakeelset kirjalikku suhtlust, mispeale piiskop vastas, et „kui maanõunikud ja rüütelkond pole nooruses midagi [st rootsi keelt] õppinud, tuleks neil seda teha vanaduses, mitte aga end selleks liiga heaks pidada” (lk 53). Henricus Stahellile (Heinrich Stahlile) sai ilmselt takistuseks Eestimaa piiskopi ametisse astumisel rootsi keele oskamatus, mida ta hiljem Ingerimaa superintendendina püüdis heastada, lastes kirjad kuninglikule majasteedile või riigikantslerile kirjutada rootsi keeles või tõlkida. Raamatus on kaks korda tsiteeritud Eli Heckscheri nendingut, et „riigiasutused olid selles mõttes rootsilikud, et nad kõik esindasid Rootsi krooni, mitte seda, et neid oleks kandnud rootsi keel või rootsi päritolu” (lk 51, 60). Enam tähelepanu oleks siiski oodanud rootsistamis-püüdlustele, mis kerkisid päevakorda peamiselt Liivimaal kui vallutatud provintsis ja 1690. aastail Tartu ülikoolis. Rohkem ruumi on pühendatud juhtumitele ja konfliktidele, mis pakuvad lugejale võimalust heita pilk argielu olukordadele, millest on jäänud kirjalikud tunnismärgid, nt rannarootsi talupoegade kaebekirjadena.

Kirikuelu käsitus vaatlleb kirjakultuuri ilminguid rootsikeelsete koguduste ja vaimulike tasandil. Selles mahukas uurimisvaldkonnas tegi omal ajal eeltöid Arno Rafael Cederberg, kogudes kokku andmestiku Eesti- ja Liivimaal kirikut ja koole teeninud soome ja soomerootsi päritolu

isikute kohta.¹¹ Cederbergi materjali tasuks edaspidi tähele panna, nii nagu väärriks käsitlemist ka siinsete provintside rootslastest kirikujuhid. Alvin Isbergi uurimustest Läänemere provintside kirikuvalitsemise kohta Rootsi ajal on raamatus viidatud vaid Eestimaa käsitlesele. Piiskoppidel ja superintendentidel (Christian Agricola, Nicolaus Gaza, Joachim Jhering, Jakob Lang, Johannes Gezelius vanem ja noorem, Gabriel Skrage jt) oli tähtis roll valitsuse püüdluste elluviimisel usuja haridusel, rootsi päritolu oli selleks oluline eeldus. Näitena võib tuua Tallinna toomkiriku ja toomkooli, mis olid Rootsi võimu esimesel poolel rootsluse kants. Piiskop Jhering tahtis koguni Rootsi tava järgi tuua gümnaasiumi all-linnast katedraali juurde. Olukord muutus pärast 1657. aasta katku, kui toomkirikus ja toomkoolis läks jäme ots sakslaste kätte. Toomkiriku rootsi pastor Abraham Ruth kurtis 1681. aastal märgukirjas kuningale, et toomkoolis, mis on olnud alati rootsi kool, on asjad muutunud. Kui kooli ei tehta taas rootsikeelseks ja rootsi keel jääb lapsepõlves õppimata, kuivab rootsi kogudus kokku ja „vana rootsi keel sureb välja”. Ometigi on kuninga tahe, et Eestimaal ning iseäranis Toompeal ja kroonumaadel edendataks rootsi keelt.¹² Toomkooliga seotud kirjameestest väärriks mainimist Sigfridus Aronus Forsius, kelle tõlgitud psalmid (1608), „Reyncke Fosz” („Reinuvader rebane”, 1621) jt tööd jäävad küll hilisemasse aega.

¹¹ **A. R. Cederberg**, Suomalainen aines Baltian kirkon ja koulun palveluksessa vuoden 1561:n jälkeen. – Suomen sukututkimusseuran vuosikirja XXI. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1937, lk 110–145.

¹² Vt **A. Pöldvee**, Toomkool Rootsi ajal. – T. Kala, A. Pöldvee, A. Vösa, V. Varik, O. Liivik, U. Viilma, Kaheksanda sajandi lävepakul. Tallinna Toomkool 1319–2019. (Toomkooli toimetised 3.) Koost P. Rohtmets. Tallinn: Tallinna Toomkool, 2019, lk 63–65.

Raag toob esile mitu rootsi päritolu vaimulike dünastiat, nagu kolm põlve Hasselblade (Hasselblatt) ja Carlblome Noarootsis, lisaks isa ja poeg Bergius ja Herlin Sverdsjoe (lk 74–77). Rootslastest alguse saanud dünastiaid oli rohkemgi, näiteks Forseliused, aga enamasti valisid pojad ja pojapojad juba saksa või eesti koguduse. Hasselbladide dünastia rajaja Isaacus Suenonis Mariaestadiusega seoses on korratud, et ta asutas 1650. aastal Noarootsis kooli. Selle ebamäärase teate esitas juba Carl Rußwurm (1855), nimetades küll kihelkonnakooli asutajana piiskop Jheringit. 1691. aastal andis Noarootsi pastor, kes soovis koguni kaht kooli, konsistooriumile teada, et koolimaja asukoht on otsustamata, kuna kihelkond paikneb saarel ja maismaal. Ometigi oskavat enamus lugeda, „sest nad on rootsi rahvusest”. Pastor oli seadnud parimad lugeda oskajad teisi õpetama ja ligikaudu 50 neist raamatutega varustanud.¹³ Raimo Raag lisab huvitava killu Ruhnu kohta, mis lubab oletada, et saare rootslaste lugemisoskusele pani aluse juba Ambernus Maureus, kes oli seal pastoriks aastail 1643–1663 ja „õpetas noorsoole raamatust lugemist”.¹⁴ (Lk 82)

Omaette peatükk (lk 83–102) on pühendatud Vormsi, Noarootsi ja Ruhnu kirikuraamatutele, nendes kajastuvatele keelevatoritele ja rootsi keelele. Kirikuõpetajatest kirjameeste peatükk (lk 102–105) piirdub nelja autori (Laurentius Magni Wigaeus, Gabriel Gabrielsson Herlin, Olaus Nicolai Bergius ja Nicolaus Olai Bergius) lühikeste näidetega, mida saaks täiendada, eriti kui kaasata rootslaste

¹³ **A. Pöldvee**, Eestimaa konsistooriumi kooli-aruanded 1691. ja 1693. aastast. – Haridus 1993, nr 11, lk 53.

¹⁴ Vrd **C. Rußwurm**, Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus. Tlk I. Rüttili. [Haapsalu]: MTÜ Eestirootsi Akadeemia, 2015, lk 505.

muukeelne looming, nt Emajõe Muusad ja nendega seotud Petrus Turdinus. Rootsi-keelse juhuluule peatükk (lk 106–107) jääb napiks, kuid siin jätkub edaspidiseks küllalt uurimist, kuna nimeliselt on teada 88 autorit, kellele lisanduvad anonüümsed ja avamata initialsalidega autorid. Kas ja kuidas peaks rootsi kirjakultuur hõlmama eestikeelset juhuluulet, selle üle Raag raamatus ei arutle, aga küsimus siiski kerkib, kui mõelda Rootsi aja lõpul Liivimaal vaimulikena tegutsenud Mathias Lemckeni ja Johann Örne või Pärnus eesti keeles luuletanud professor Carolus (Carl) Schulténi peale.¹⁵ Raamatus on ära mainitud Andreas Arvidi, kes on Eestis trükkis avaldanud vaid ühe rootsikeelse laulu piiskop Jheringi tütre pulmadeks 1648. aastal, kuid lisanud tekstile ka noodid (lk 107). Eesti lugejale võinuks teada anda, et Andreas Arvidi avaldas 1651. aastal Strengnäs esimese rootsi luuleõpiku „Manuctio ad Poesin Svecanam, thet är, en kort Handledning til thet Swenske Poeterij, Verss- eller Rijm-Konsten” („Käsiraamat Rootsi luule juurde ehk lühike juhend rootsi poeetikasse, värssi- või riimikunsti”).

Viimane lisandus sobinuks ka järgmisse peatükki „Muud rootsi kirjakultuuri seosed” (lk 108–114), mis käsitleb teadust ja luulekunsti, esimest rootsikeelset romaani, salmialbumeid ja Põhjasõja-aegset lustimängu Jõgeva mõisas. Mitmekülgsest õpetlasest ja „rootsi luulekunsti isaks” kutsutud Georg Stiernhielmist oleks meelsasti lugenud pikemat käsitlust. Tema värsteost „Hercules”, mis valmis suures osas Vasulas, Tartus ja Tallinnas Toompea lossis, peetakse XVII sajandi rootsi kirjanduse tippteoseks.¹⁶ Stiernhielmi mantli-

pärijaks rootsi luules sai Olaus Olai Wexionius, kuid tema seos Tartuga piirdus seal ilmaletulemisega 1656. aastal. Teine silmapaistev Eestiga seotud XVII sajandi kirjandusteos on esimene rootsikeelne romaan „Stratonice” (trükitud 1856), milles autor Urban Hjärne kasutab allegooriliselt autobiograafilisi seiku, jutustades armumisest aadlineiusse Margareta Bielkesse, kellega ta kohtus Viimsi mõisas. Hjärne romaanist on Raag eesti keeles pikemalt kirjutanud, samuti mainitud lustimängust Jõgeval.¹⁷ Hjärne teadustegevuse üks Eestis käsitlemata siht oli kuningriigi maavarade ja loodusrikkuste kirjeldamine, milleks ta kogus korrespondentide kaudu andmeid ka provintsidest. Osa materjalist on publitseeritud¹⁸ ja seegi võiks mahtuda kirjakultuuri raamidesse. „Muudes seostes” on raamatus põgusalt juttu Rootsi esimese kutselise teatritrupi juhust ja mitu näidendit kirjutanud Isak (Isaac) Börkist (lk 109–110). Trupist lahkus ta 1691. aastal Tartusse õppima ja oli hiljem Narva kooli rektor. Evald Kampus oletas, et Börk võis Tartus teatritegemist jätkata,¹⁹ aga tõendeid selle kohta pole leitud.

Stiernhielmi ja Samuel Columbuse laulumäng. Esietendus 7. augustil Sangaste lossis. [Koost E. Kampus.] Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 1998.

¹⁷ R. Raag, Viimsi mõisa armastuse lugu Issanda aastal 1665. Esimese rootsikeelse romaani seostest Eestiga. – Kroonikast epitaafini. Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust. (Rahvusarhiivi toimetised 1 (32).) Koost K. Kaju. Tartu: Rahvusarhiiv, 2017, lk 119–163; R. Raag, Lustimäng ja kiituselaul karlipäeval 28. jaanuaril 1701. Rootsi nimepäevatradiitsiooni ilmalikustamise algus ja Eesti. – Akadeemia 2012, nr 5, lk 893–908.

¹⁸ Den korta anledningen, til äthskillige malm och bergarters, mineraliers och jordeslags &c. Stockholm: Werner, 1702.

¹⁹ E. Kampus, Kooliteater Tartus XVI–XVII sajandil. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VII. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1979, lk 11.

¹⁵ Vt V. Alttoa, A. Valmet, 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule. Tallinn: Eesti Raamat, 1973, lk 71–72, 81–86.

¹⁶ Vt Hercules. Ett sångspel av Georg Stiernhielm och Samuel Columbus. Premiär 7 augusti 1998 i Sangaste slott, Estland = Georg

Vene aja tulekuga ei kadunud siinmail vajadus rootsikeelsete raamatute järele, kuigi Rootsi päritolu eliit vähenes ja kaotas oma senised võimuhoovad. Omamoodi anomaaliana ilmus aastail 1718–1726 Tallinnas 19 pietistliku sisuga rootsikeelset raamatut, mis olid mõeldud eeskätt Päris-Rootsi ja Soome turule, sest tollane kuningavõim oli pietismi suhtes vaenulik. Vene tsaari protestantide vaidlused ei huvitanud, mistõttu võisidki Tallinnas ilmuda nn Revali traktaadid. Eestirootslasteni kandus uus usuliikumine hernhuutlaste vahendusel 1730.–1740. aastatel. (Lk 119–123) 1769. aastast on säilinud Tallinnas trükitud rootsi aabits. Teadaolevalt viimane rootsikeelne trükis – Rootsi-Mihkli koguduse uue oreli sisseõnnistamise laululeht – ilmus Tallinnas 1814. aastal, kui pidada erandiks riigi tellitud 1856. aasta talurahvaseaduse tõlget. Raag käsitleb seda õigusega kui rootsi kirjakultuuri märgilist teisenemist (lk 125). Rootsi kirjakuultuuri peamised kandjad ja loojad olid nüüd rootsikeelsed kogudused Tallinnas ja mujal. Järgmine ajajärk algas Rootsi misjonäridega, mille eellooks kujunes Vormsilt Stockholmi purjetanud viie kaebajamehe pääsemine kuninga jutule ja pälvitud suur avalik tähelepanu 1861. aastal. Misjonärid Thure Emanuel Thorén, Lars Johan Österblom jt panid öla alla rannarootsi haridusele, asutasid Paslepas kooliõpetajate seminari, vahendasid Rootsist raamatuid, korraldasid pühapäevakoole, palvetunde jm, mis omakorda andis hoogu rannarootslaste ühistegevusele ja identiteedi kujunemisele. XX sajandi algul oli rannarootsi rahvas küps oma rahvuslikuks liikumiseks, mille silmapaistvamad juhid olid Johan Nyman ja Hans Pöhl ning keskne ühendus haridusselts Svenska Odlingens Vänner (Rootsi Hariduse Sõbrad). Raamat lõpeb rootsi kirjakuultuuri ülevaatega Eesti Vabariigi ajal ning kahe okupatsiooniajaga.

Sõjajärgne ühistegevus Rootsis ning eestirootslaste tagasipöördumine ja kultuurielu taassünd Eestis on juba omaette teema.

Raamatu sissejuhatuses (lk 13) ütleb autor: „Terviklikkusele pretendeerivat ja ammendavat käsitlust nende alade kirjakuultuuri ja selle muutumise kohta uusajal siiski veel pole ja seda lünka tahabki täita käesolev ülevaade – olemasolevaid uurimistulemusi koondades ning neid täiendades.” Raag astub suure sammu edasi teel, mida alustas Gustav Suits, kaasates esimesena rootsi kirjakuultuuri Eesti ajalukku,²⁰ ning on jätkanud üksikküsimuste uurimisel Per Wieselgren ja paljud teised. Esimest korda on teemade spekter avatud nii laialt ja pikas ajalises perspektiivis, sidudes varauusaegse akadeemilise ja kõrgkuultuuri ilmingud kohaliku rannarootsi elanikkonna usu- ja haridusele ning rahvusliku ärkamisega. Raamatut lugedes kerkis ikka ja jälle kaks küsimust: esiteks, miks ei ole käsitlus pikem ja põhjalikum, ning teiseks, miks pole sellist ülevaadet varem kirjutatud. Ehk tulevikku vaadates: oleks aeg mõelda selle käsitluse eeskujul mahukamale mitme valdkonna uurijaid kaasavale Rootsi-Eesti ühisprojektile. Allikad on paljudes arhiivides ja raamatukogudes laiali, küsimusteriing kaleidoskoopiline ning avastamis- ja käsitlemisväärsed rohkesti, nagu näitavad Raagi kergitatud teemad ja esitatud isuäratajad. Raamat lõpebki tõdemusega (lk 147), et kirjeldatu ei pretendeeri kõikehõlmavusele, mistõttu „tuleb jääda ootama edaspidiseid süsteemseid uurimusi, mille teemaks on rootsi kirjakuultuur Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal, eriti selle käsikirjalisel kujul”.

AIVAR PÖLDVEE

²⁰ G. Suits, Kirjandus Rootsi ajal. – Eesti ajalugu III. Rootsi ja Poola aeg. Tegevtoim O. Liiv, peatoim H. Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1940, lk 357–379.